

J a d o v, V. A.: *Sociologičeskoje issledovanije. Metodologija, programma, metody*. Moskva, Nauka 1972. 239 str.

V. A. Jadov je jedním z předních sovětských sociologů. Je spoluautorem rozsáhlého výzkumu v leningradských průmyslových podnicích, jehož výsledky jsou shrnuty v knize *Čelovek u jeho rabota*.¹ Metodologie sociologických zkoumání jej zajímá již více let. Publikoval řadu článků na toto téma. Před šesti lety vydal knihu o sociologických výzkumech.² Recenzovaná práce vznikla jejím rozšířením a přepracováním.

Sociologičeskoje issledovanije je prací vědce, který vedl a spolupracoval na mnoha výzkumech a má bohaté praktické zkušenosti. Předmět, o němž píše, důkladně promyslel, přednášel o něm i diskutoval se spolupracovníky. Odtud pramení vyzrálost a ucelenost textu, jeho sevřenost a hutnost, které jsou cennými vlastnostmi vědecké publikace.

Myšlenka o těsné souvislosti teorie a metody patří k základům marxistického přístupu k jakémukoliv vědeckému zkoumání a byla již dříve postulována i pro oblast sociologie.³ Málokdy je však vyslovena tak přesvědčivě, protože není mnoho odborníků, kteří tak jako Jadov spojují smysl pro empirickou práci se schopností filosofického nadhledu.

V první kapitole navazuje Jadov na diskusi o předmětu a metodě sociologie, která proběhla na stránkách sovětského tisku. Marxistickou sociologii definuje jako „vědu o společenských vztazích, o zákonitostech rozvoje i fungování společenského organismu jako celku, o zákonitostech rozvoje i fungování relativně samostatných komponent společenského celku, jehož prvotním základem jsou objektivní vztahy v oblasti výroby.“ (Str. 12)

Teorie a metodologie spolu souvisejí na všech úrovních zobecnění. Marxistická sociologie je součástí jednotného dialektického materialistického světového názoru. Základní teze obecné sociologické teorie, historického materialismu, jsou „teoretickými principy speciálních sociologických teorií a mají funkci typového způsobu získávání vědeckých znalostí.“ (14) Přechody z vyšších úrovní na nižší však nejsou pouhou dedukcí. Ale i obráceně: speciální teorie nemohou být rozvíjeny nezávisle na obecném sociálním rámci a vyšší úroveň zobecnění není dosažitelná pouhou indukcí z nižší. Strategie marxistické sociologie „spočívá v konkrétně historickém zkoumání makroprocesů i mikroprocesů chápaných v systému sociologického vědění na všech jeho úrovních. Přitom obecnější principy získáme analýzou makrosystému — celé společnosti — v pojmech historických „globálních“ procesů a cestou srovnatelných výzkumů společností, které se liší svou sociálně-ekonomickou podstatou.“ (19)

Z tohoto základního principu vyplývá i Jadovo chápání vědeckého faktu, důraz na oddělení individuálních rozdílů se systematickým charakterem od rozdílů náhodných, na popis stálých vlastností sociálních procesů pomocí aparátu pravděpodobnostní statistiky.

To jsou klíčové myšlenky obecné sociologické metodologie, která je heuristickou funkcí obecné sociologie, tak jako je obecná vědecká metodologie obecnou heuristickou funkcí marxistické filosofie. Metodologie klade předpoklady, podle nichž volí výzkumník „systém více či méně formalizovaných pravidel sběru a zpracování informací“, tj. metody a procedury výzkumu. Jadov konstatuje, že v metodologické terminologii dosud není jednoty a navrhuje toto pojetí (str. 41):

Metoda je „základní způsob sběru, zpracování a analýzy údajů.“

Technika je „soubor speciálních prostředků pro efektivní použití té či oné metody.“

Metodika je „soubor technických prostředků spojených s danou metodou, včetně dílčích operací, jejich posloupnost a vzájemná souvislost.“

Procedura je „posloupnost všech operací, obecný systém činností i způsob organizace výzkumu. Je to neobecnější souhrnný pojem, vztahující se k systému prostředků sběru i zpracování sociologické informace.“

¹ *Čelovek i jeho rabota*, pod red. A. G. Zdravomyslova, V. P. Rožina, V. A. Jadova. Moskva, Mysl, 1965.

² Jadov, V. A.: *Metodologija i procedury sociologičeskich issledovanij*. Tartu 1968.

³ Je obsaženo např. i ve stati V. A. Jadova: *O sootnošenii teoretičeskogo i empiričeskogo podchodov k konkretному sociologičeskomu issledovaniju* ve sborníku *Problémy metodologii socialnogo issledovanija*. Red. V. A. Stoif, A. N. Novikov, B. A. Jadov. Leningrad 1970.

Tento přehled termínů (jde ovšem o velmi důležitou věc, o nárys zkoumání předmětu metodologie) by snad bylo možno zjednodušit a upřesnit při zachování nesporně správných Jadovových výchozích myšlenek. Termín metoda by snad bylo vhodné vyhradit pro určitý zásadní přístup k poznávání reality obecně. V rámci metody marxistické sociologie volí výzkumníci pro jednotlivé výzkumy posloupnosti elementárních operací, jejich procedury. Elementární postupy již mají zcela technický ráz, jsou to techniky. Ideologičnost procedury vyplývá ze způsobu kombinace technik podle intencí metody, není obsažena v samotných technikách. Techniky mají různou šíři použití a je jich velký počet, počínají výběrem jednotek objektu (např. výběr zkoumaného souboru), přes způsoby získávání informace o jednotlivých objektech (formulace otázky, způsob jejího předložení apod.), zpracování (třídění, výpočty ukazatelů, testy atd.), analýzu (ta je převážně věcí metody, ale i zde jsou účinné technické prostředky, např. korelační analýza, systémová analýza), až po sdělení výsledků (tabulky, grafy). Je-li procedura určitým výběrem z velkého počtu technik, pak lze konstruovat podle podmínek jednotlivých výzkumů prakticky neomezený počet procedur. Při dalším členění výkladu se ani Jadov sám nedrží důsledně své terminologie.

Druhá kapitola je věnována programu sociologického výzkumu, který obsahuje přehled jeho základních úkolů, metodologické předpoklady a hypotézy, uvádí proceduru výzkumu, logickou posloupnost operací k posouzení hypotéz. Výklad je doplněn řadou příkladů. Součástí programu je i předběžná systémová analýza objektu zkoumání, v jehož celku jsou určeny v kontextu sociální situace obecné i specifické elementy a přímé i nepřímé faktory popisující situaci. Velkou pozornost věnuje kniha tvorbě a ověřování hypotéz.

„Prvotní měření sociálních charakteristik“ je název třetí kapitoly. Podle Jadova „je měření procedura, s jejíž pomocí se měřený objekt srovnává s nějakou jednotkou a tak se získává číselné vyjádření na určité stupnici neboli škále.“ (77) Tuto definici by bylo možno upřesnit, třeba na základě výsledků diskuse, která proběhla v Sociologickém časopise,⁴ v podstatě je však vhodným východiskem pro pojednání o kategori- zaci způsobů měření, konstrukci škál a jednotlivých typech škál.

Procedury měření nutno ověřovat. Hlediska, podle nichž je třeba škály posuzovat, člení Jadov takto: dobrá měřicí procedura má vysokou „nadežnost“ (důvěryhodnost, hodnotnost, spolehlivost — str. 82), která předpokládá vysokou „obosnovannost“ (zdvůdněnost; Jadov zde uvádí v poznámce, že se obosnovannosti někdy říká validnost — str. 82), tj. skutečnost, že se měří určitá vlastnost, aniž je směšována s jinými, „ustojčivost“ (stabilitnost, stálost — str. 85), která zajišťuje jednoznačnost informace získané procedurou a někdy se chybne ztotožňuje s „nadežností“ procedury v celku a konečně „točnost“ (přesnost — str. 89), která závisí na stupni možností pozorovat objekt, na jemnosti škály a na stálosti údajů.

Kontinuální klasifikaci škál, při jejíž konstrukci vycházel částečně z Coombse, formuluje Jadov takto (str. 91):

Nominální škály: Neuspořádaná prostá škála názvů („naimenovanie“)
Částečně uspořádaná škála názvů
Plně uspořádaná škála názvů — pořadová škála

Metrické škály:

Metrická škála rovných intervalů
Škála proporcionálních hodnot

Zvláštní pozornost věnuje kniha škálám podle Guttmana a Thurstona.

Výklad o podstatě, zvláštnostech a technických podrobnostech jednotlivých způsobů sběru údajů (kapitola IV) je podrobný, přehledně uspořádaný, pečlivý. Je zřejmý velký rozsah nejen teoretických znalostí, ale i vlastních praktických zkušeností. Jadov říká: „Jsou jen tři metody sběru prvotní informace: pozorování, studium literárních pramenů, dotaz. Všechny ostatní »metody« jsou různými kombinacemi technických postupů uvedených způsobů získávání prvotní informace.“ (Str. 112) Při dalším vý-

⁴ Berka, K.: K pojetí měření v československé sociologii. *Sociologický časopis*, č. 5, roč. 1971; Kahuda, F.: Měřit i porovnávat ve společenských vědách. *Sociologický časopis*, č. 1, roč. 1972; Illner, M.: Poznámka k pojetí měření v sociologii. *Sociologický časopis*, č. 5, roč. 1972; Řehák, J.: Definice měření ve společenských vědách. *Sociologický časopis*, č. 6, roč. 1971.

kladu jsou mezi prameny zahrnuty i nepsané dokumenty, např. filmy, fotografie, magnetofonové pásky aj. V závěru kapitoly se hovoří o psychologických procedurách: psychologických testech, projektivní technice a sociometrické proceduře.

Poslední kapitola je věnována analýze empirických údajů. Oddíly o objasňujících procedurách analýzy, tj. o hledání vzájemných souvislostí mezi proměnnými a o sociálním experimentu jako způsobu prověřování vědecké hypotézy, celkem nepřekračují meze obvyklých rozborů problematiky. Oddíl o seskupování a typologizaci obsahuje v mnohém nové podněty. Popisná procedura seskupování („grupirovka“, klasifikace) je uspořádávání údajů podle jednoho (prostá klasifikace) nebo více znaků (křížová klasifikace). Křížová klasifikace hledá souvislosti, směr ovlivnění, strukturální charakteristiky a multifaktorovou analýzou stále soubory vlastností neboli syndromy (str. 184 a další). Seskupování je předpokladem organické typologie.

Nejsilnějším prostředkem popisné analýzy je empirická typologizace (186–190), tj. „... hledání stálých spojení („sočtanije“) vlastností sociálních objektů (nebo jevů), zkoumaných současně v několika rozměrech.“ Jadov zde rozpracovává podněty z Lazarsfeldova „prostoru vlastností“, zmiňuje se i o matematickém řešení úlohy vyhledávání typů metodou „rozpoznávání obrazců“ neboli hledání taxonů a uvádí příklady ze sovětských výzkumů. Snad by bylo dobře doplnit již zde, že se empirická typologizace, pokud má vést k vědecky přijatelným závěrům, neobejde bez teoretické analýzy, předběžné i závěrečné: bez teoretické práce není možno správně konstruovat jednotlivé faktory (dimenze) ani škály, které určují prostor vlastností. Skutečně zdůvodněné typy pak nejsou dány jen vysokou frekvencí současného výskytu atributů, ale i logickým zdůvodněním této koherence.

„Teoretická typologizace (190–193) je zobecnění znaků sociálních jevů na základě teoretického ideálního modelu a podle teoreticky koncipovaných kritérií.“ Empirická typologizace hledá typy cestou mnohonásobných mechanických operací, teoretická objevuje syndromy, komplexy vlastností charakterizujících typy, cestou logické analýzy a tím překračuje rovinu popisu a dospívá k objasnění. Klasickým příkladem je Leninova analýza třídní příslušnosti. Výsledkem teoretické typologizace jsou abstraktní ideální modely sociálních objektů, určující jejich hranice. Ideální model „znamená reálný objekt nebo třídu objektů, která se odráží v poznání v podobě nějaké abstrakce, ideálního systému, reprodukcujícího ji zjednodušeným, schematickým způsobem.“ „Ideální model objasňuje vlastnosti, ... na základě kterých se určuje pevný, ustálený svazek vlastností i charakteristik poznávaného objektu. Jsou-li tyto vlastnosti ... kontinuální, fixují také kvantitativní hranice idealizovaného objektu.“ (Str. 192)

V závěru dodává Jadov, že empirická typologie má menší poznávací smysl než teoretická, a to i tehdy, dojdou-li obě cesty k týmž výsledkům: „... metoda teoretické typologizace vede k vysvětlení, zatímco metoda empirické typologizace umožňuje jen interpretaci a popis získaných údajů.“ (193)

Knihu uzavírá několik užitečných poznámek o organizaci a pracovním plánu výzkumu a dosti obsáhlá bibliografie.

Jadovova kniha je dosud nejlepším marxistickým úvodem do metodologie sociálních výzkumů.

Recenzi není možno ukončit lépe než tímto citátem (227): „Naše společnost skutečně očekává od sociologů výzkumy velkého vědeckého významu, vysokého mistrovství, hluboké ideovosti, stranické principiálnosti. Sociologické výzkumy jsou založeny na marxisticko-leninské metodologii a proto mají za úkol analyzovat složité jevy skutečnosti, přispívat k všestrannému poznání života socialistické společnosti, perspektiv jejího rozvoje a vědeckého řízení této společnosti.“

Miroslav Gregor

